

הרב ד"ר ישראל מאיר לוינגר

בעיות כשרות מזון מן החי במדינת ההלכה

מדינת הלכה היא מעין חלום או אוטופיה. למרות הכל, עלינו להבחין באפשרויות השונות של מדינה יהודית הפועלת לפי ההלכה:

- א. מדינה אשר חוקיה מיוסדים על אדני ההלכה.
- ב. מדינה המושתתת על יסודות ההלכה. במדינה כזו (בנוסף לסעיף א) גם הלון המחשבה וההתפתחות הן לפי ההלכה.
- ג. מדינה אשר כל אזרחיה הם שומרי מצוות.

כשמדברים על נושא הכשרות, חייבים אנו להבחין בסולם עדיפויות זה. מבחינה מסוימת מדינת ישראל כיום, לגבי שוק המזון, ניתן לראותה כמדינת הלכה (לפי ההגדרה הראשונה). כל יבואן וכל יצרן לוחם על קבלת הכשר – השוק הכשר שולט בכיפה. שוק כשר הוא אפשרות נוספת, לא קטנה, לשיווק מוצרים במדינה.

מתוך נסיוני בחוץ לארץ למדתי, עד כמה חשוב נושא הכשרות לשוק הישראלי. מספר המפעלים הפונה אלי לקבל הכשרים הוא גדול. הם מסבירים לי שעלי לעזור להם. כל מה שעלי לעשות הוא להמציא להם תעודה שהמוצר הוא כשר. כשפנה אלי יצרן לג'לטין וניסיתי להסביר לו שהמוצר... אינו כשר, ענה לי: "כבוד הרב מקובל בישראל, ולכן הוא רק צריך לאשר שהמוצר הוא כשר. הרי יש למוצר שלנו שוק גדול ואיך אפשר לוותר על אפשרויות שיווק כאלו?"

הלחץ של היצרנים גדול, וקשה לפעמים לעמוד בלחץ ובפיתוי. רבנים חרדיים עומדים על דרישות ההלכה, בעוד "רבנים" שאינם שומרי תורה ומצוות מסוגלים לתת הכשרים למוצרים שאינם כשרים.

בוועידת הרבנים בגרמניה השנה, שאל רב אורתודוקסי את ה"רבנים" הליבראליים, האם הם חושבים שאנשים שאינם מקפידים על כשרות יכולים לתת הכשר? התשובה היתה: אין אנו סבורים שיש קשר בין דרך החיים לבין האפשרות לאנליזה של חמרים וקביעת סטנדרטים להרכב חמרים בתוך המזון¹.

1. נמסר לי שנמצאה בסופרמארקט בירושלים חזרת טחונה מתוצרת גרמניה כשרה

(א) כשרות בניגוד למצוות אחרות

יהודים אמנם אינם מעוניינים לעבוד בשבת. אך אם ניתן פיתיון מספיק, למשל תמורה כספית מתאימה, הרי שיימצאו יהודים המוכנים לעבוד בשבתות. הדבר נכון לגבי יחידים, קבוצות ואפילו מפעלים.

בכשרות הדבר הפוך. הפתיון הכלכלי הוא להיות כשר. המפעל מעוניין לקבל הכשר. ככל שרמת הדקדוק בכשרותו תעלה, אפשרויות השיווק שלו יגדלו. החילוני מוכן לאכול כשר, בעוד הדתי אינו מוכן לאכול טריפה. אי לכך, עושה המפעל כל שביכולתו שמוצריה יהיו כשרים, או לפחות ליצור תדמית בכיוון זה. הוא מעוניין שמוצריה יסאו חותמת, או תווית של כשרות; ואם אפשר אפילו תווית של הכשר למהדרין.

יתר על כן, במשאל דעת קהל שנוערך סמוך לקום המדינה, נשאלה השאלה: האם לייבא רק בשר כשר מחוץ לארץ והאם המטבחיים הציבוריים צריכים להיות כשרים? למעלה מתשעים אחוז של האוכלוסיה נטה להעדיף אוכל כשר.

עד כמה שזכור לי², לא נשאלה השאלה בהקשר למחיר, כגון: "האם תעדיף אוכל כשר, גם אם מחירו יהיה גבוה יותר?"

המסקנה המשתמעת מכאן היא, שמרבית האוכלוסיה בישראל אינה "אוכלת נבילות להכעיס"³. אין זה אומר שהיא מקפידה לאכול כשר. היא אולי בבחינת "אוכלת נבילות לתיאבון". אם אין הדבר קשור במאמץ, מוכן הצבור לצרוך מצרכי מזון כשרים.

(ב) יחס שבין אוכלי כשר לאוכלי טריפה

אין בידינו מספרים של אחוז אוכלי הכשר במדינת ישראל (ולא על האחוז בעם ישראל). למרות הכל, נוכל לחלק את אוכלי הכשר לדרגות שונות:

- א. המקפידים על אוכל כשר למהדרין.
- ב. המקפידים על קיום הכשר על המוצרים הנאכלים.

לפסח, בהשגחת רב מהאנובר ובין המרכיבים נמצא כתוב בפירוש חומץ יין. עד כדי כך!

2. דומני שראיתי את הסטאטיסטיקה בעלון "קול סיני" משנת תש"ט. לצערי אין בידי לברר את הנתונים המדויקים.
3. אני משתמש במונחים "מומר אוכל נבילות לתיאבון" לגבי אדם המוכן לאכול נבילות כשאכילת כשר היא מאמץ. לעומתו "אוכל נבילות להכעיס" הוא אדם שמעדיף לאכול נבילות גם אם יש לו אוכל כשר. עיין למשל: יורה דעה סימן ב, ביה.

- ג. אוכלי כשר, המקפידים לא לאכול משהו לא כשר.
- ד. אוכלי נבילות וטריפות, אבל לא אוכלים חזיר.
- ה. שאינם מקפידים כלל על מקור המזון מבחינת כשרות.

קטיגוריה בפני עצמה, לפחות מבחינת ההלכה מהוים הנוכרים. הללו מתחלקים לרוב מוסלמים האוכלים שחוט בלבד (לפי כללי האיסלאם ומקפידים. פחות או יותר, על הכשרות המוסלמית – "חלאל", ואינם אוכלים חזיר – שעליהם נעמוד עוד להלן) ומיעוט גויים שאינם מקפידים על חוקים דתיים בקשר לאספקת מזון.

היום ישנו שיתוף פעולה בלתי כתוב בין הקבוצות. היות ואין מספיק בשר כשר למהדרין, נמכר בשר זה למקפידים על כך במחיר גבוה יותר. יתר הבשר נמכר לדרגות המתאימות, עד שהטריפות נמכרות לנוכרים או לשאינם אוכלים כשר. הערבים אינם קונים כמויות גדולות של בשר בקר, כי הוא יקר מדי; ולכן רובו של בשר הבקר נמכר לשוק ה"לא כשר" היהודי. (על יחס אוכלי כשר – לא כשר, נעמוד להלן).

במדינה המנוהלת לפי כללי ההלכה, יהיה צורך לחשוב על דרך לניצול אותו הבשר שאינו כשר, בדרך שלא יהיה זול יותר ולא ייכנס על ידי זה לשוק ה"לא כשר", או גם בדרך שניצולו שלא לצרכי מאכל יהיה כדאי, עד שלא יהיה ענין לרמות בו בתעשייה.

(ג) כשרות מחמירה או מקילה

בנושא בתי המטבחים הקורלאציה בין רמת הכשרות ומספר הטריפות היא הפוכה. ככל שנחמיר יותר בבדיקת הטריפות יימצא יותר בשר שאינו מוכר ככשר בשוק. כל קולא נוספת, גורמת לפחות בשר טריפה בשוק.

היום, כפי שאמרנו לעיל, מרבית היהודים שאינם מקפידים על כשרות, הם בבחינת "אוכלי נבילות לתיאבון", כלומר: הם יקנו בשר טריפה אם הוא יהיה זול יותר. לפיכך: כל חומרא נוספת גורמת לעלייה בכמות הטריפות, שאין להם קונים. התוצאה היא ירידת מחיר הטריפה. התוצאה מכך היא גידול במספר האנשים שיקנו בשר לא-כשר.

לאור זאת. איך יצא יהודי החרד לדבר ה', מתוך הסבך הזה? אם יקפיד יותר, יגרום ליהודים נוספים לאכול איסור, ואם לא יקפיד, הרי הוא מגעיל נפשו במאכלות שאין הוא רוצה לאוכלם?

לדעתי אין מנוס מפיתרון שאולי אינו רצוי, אך במדינת הלכה לא ייתכן להתעלם מן הבעיה. הפיתרון הוא כשרות ברמות שונות: "כשרות סוג א"

4. אין זו יוהרא להקפיד שלא לקנות בשר שלא הורה בו חכם – ראה חולין לז ע"ב.

ו"כשרות סוג ב" (קרוב לוודאי ששני סוגים יספיקו). כשרות סוג א – למהדרין. זו תכלול בתוכה מאקסימום של דרישות הלכתיות, והמוצרים יהיו יקרים בהתאם. בכשרות סוג ב תטופל כל בעיה כבהפסד מרובה. אוכל כשרות מסוג ב אינו אוכל טריפות ח"ו. אמנם הוא סומך על פסיקה שאין לסמוך עליה אלא בשעת הדחק – אבל הרי זו שעת הדחק⁵. לכאורה פיתרון זה אינו נראה לעין. למעשה יש לו כבר מהלכים מזה זמן. בבתי מטבחים מבחינים בין חלק לכשר. במקום להתייחס למה שהציבור מצפה – לבשר חלק, ללא שאלות, אנומתייחסים בבשר חלק רק לריאה. ישנם בתי מטבחים שישנו סימון בשר חלק-חלק (עם שתי חותמות סמוכות) בעבור המחמירים⁶. לאור זאת, מדוע לא להנהיג שתי רמות כשרות, לאורך כל קו הייצור?⁷ לדבר זה יתרון. יהיו פחות טריפות בשוק ומספר האנשים שישאפו לאכול כשר יגדל.

(ד) כשרות-טריפות-יצוא

במדינה הנוהגת לפי ההלכה, האידיאל הוא שלא יהיה בשר שאינו ראוי לאכילה לפי ההלכה. אותו חלק בשר שאינו יכול להיות כשר יצטרך ללכת למאכל בהמה. הפתרון המעשי הוא; הפיכתו לקמח בשר לתזונת בעלי חיים, או ליצוא לחוץ לארץ. בזמנו כבר נקבע פרוטוטיפ לכך. בשנת תש"ל עמדה בכל תוקפה בעיית פיתום האווזים. בסיכום שנתקבל על ידי נציגי המגדלים, המועצה לענף הלול והרבנות הראשית נקבעה דרך, שאווזים שאינם כשרים לא יימכרו בשוק המקומי.

(ה) גידול בעלי חיים לצורך אספקת מזון

הואיל ושוק הבשר הכשר הוא השוק החשוב והמיוחד שבמדינת ישראל, החזקת בעלי חיים טהורים, המיועדים לשוק זה, והטיפול בהם, עומדים במקום ראשוני במשק בעלי החיים בארץ.

5. ישנן תשובות רבות שנכתבו בעבור שעת הדחק והפסד מרובה. בבית המטבחים בירושלים התיר בזמנו ר' אליהו ראם זצ"ל סירכות שרק הראב"ד פסק להיתרם. הוא טען "אם הראב"ד מתיר באכילה, מי מתיר לי להפסיד ממון של ישראל?"
6. כך נהגו השוחטים לצייץ בעיה"ק טבריא, בשעה שהייתי אחראי לבית המטבחים שם.
7. הנה קיימים היום סוגים שונים של הכשרים: הכשר הרבנות הראשית, הכשר הבד"צ, הכשר בעלז וכדומה. במקום שההכשרים הללו יהיו רק ערכים פוליטיים וכלכליים,

בשעת יבוא בעלי חיים, לצורך אספקת המזון, מתייעצים גם היום עם הגורמים הרבניים. כך המצב לגבי בהמות, עופות ולאחרונה גם לגבי הדגים (חשוב במיוחד). הסיבה לכך היא, שעדיף לייבא מוצרי צריכה המתאימים לכל האוכלוסיה היהודית. במדינת הלכה יעוגן הדבר בחוק. למרות האמור, ישנם מקורות לבשר לא כשר, שאינם עומדים תחת פיקוח זה. המקורות העיבריים הם כדלקמן:

(א) עקיפת חוק איסור גידול בעלי חיים טמאים

ישנו חוק האוסר גידול חזירים ולשם מאכל. אין חוק האוסר גידול חזירים כחיית נסיונות. קיבוץ מסויים הקים מכון מחקר לגידול חזירים. מה נחקר ומה עושים באותה "תחנת נסיונות" או "מכון למחקר" לא ידוע לי. ייתכן שאפילו פורסמו תוצאות נסיונות. הבעיה היא שמתור לגדל בעלי חיים לצורך ניסויים מדעיים. ההיתר הוא לחזירים כמו לשפנים או חזיריים. אין גם חוק האוסר מכירת פסולת של תחנת נסיונות, אם היא ראויה מבחינה רפואית לצורך שלשמו היא נמכרת. עובדא היא שמכון מחקר זה הוא אחד המכונים היחידים בארץ הנושא את עצמו מבחינה כלכלית⁸. במדינת הלכה יש להתאים את החוק למנוע פרצות מסוג זה.

(ב) פסולת מכוני מחקר ועודפי גידול של חיות ניסוי

לצורכי מחקר מגדלים בעלי חיים שונים: ארנבונים (שפנים), חזיריים, חולדות, עכברים, כלבים, חתולים, קופים ועוד. בחוות הגידול ובמכוני המחקר ישנם תמיד עודפים – בעלי חיים שאינם מתאימים מבחינת גודל, משקל וכיוצא באלה. בדרך כלל ישנה גם רזרבה מסויימת בגידול. בחוות הגידול ובמכוני המחקר אין מה לעשות בבעלי חיים אלו. זה הוא כסף אבוד. הפיתיון לשווק את הבשר גדול. חוק מתאים יכול למנוע שימוש בבעלי חיים אלה.

(ג) בעלי חיים מיותרים

בהמות עבודה מיותרות, או זקנות, מהוות מיטרד שיש לסלקו. מכירתן

אפשר ליצור רמות טיב בכשרות עצמה. [ברם במדינת הלכה, להבדיל מחברת הלכה, ראוי שתהיה כתובת אחת לכל ההכשרים, כתובת זו – הרבנות הרשמית הכללית – תוכל לקיים באמצעות ידיעותיה ושליחיה רמות כשרות שונות. הערת עורך].
8. אין זה, כנראה, מקרה שמנהל המכון היה גם נשיא הליגה למניעת כפייה דתית בישראל. – דבר זה אומר דרשני.

לצורכי ייצור נקניק⁹ הוא פיתרון כפול. מצד אחד אין צורך להתעסק בפגר הבהמה ומצד שני מקבלים הבעלים עוד משהו בתמורה. פיתרון זה מהווה פיתרון לא קטן.

במדינה יהודית יש צורך לפקח על בעיות מסוג זה מחד גיסא, ולפתור בעיית עודפי בעלי חיים מאידך גיסא. במיוחד חשוב שבשר בעלי חיים כאלה לא יגיע לשיווק¹⁰.

אין שום מדינה בעולם המסוגלת להתקיים בלי בהמות עבודה, בלי ניסויים מדעיים [ברפואה] ובלי אפשרויות לגדל בעלי חיים לצרכים אחרים. מאידך גיסא, יש אפשרות לשמור דברים אלו תחת פיקוח מסויים. יש אפשרות לבקר את חיסולן של בהמות העבודה המיותרות. יש אפשרות לדאוג שלא יהיו עודפי חיות מעבדה ושלא ייעשה שימוש לצורכי אכילה בעודפי המעבדה או בחיות הניסוי, לאחר ביצוע ניסיונות מסויים, שאינם גורעים מטיב הבשר ומבריאותו.

איסור המסחר יגרור אחריו צימצום הגידול של בעלי החיים הללו. היום המגדל יודע, שאת היתרה שלא ימכור לצורכי הניסוי, אפשר למכור, בהפסד קטן, לצורכי בשר. אם אפשרות זו לא תהיה קיימת, לא יהיה כדאי להסתכן בייצור יתר של חיות מעבדה. הגידול יותאם לתצרוכת האקטיבית של המעבדות.

יש לאסור את האכילה, ובעיקר את המסחר, בבשר חיות ניסוי לאחר הנסיונות, גם, אם באופן גס, אין למצוא סיבה לפסול את הבשר לאכילה, מבחינה הגיינית. (כשמדובר בנסיונות שאינם פוגעים בבעלי החיים – כמו נסיונות פיטום – ראה בענין החזיר לעיל). כמו כן יש לחנך את האוכלוסיה לצרוך בשר בעלי חיים מותרים בלבד.

עודף חיות מעבדה יצמצם במדינת הלכה, עקב צימצום הנסיונות שאינם חיוניים. אמנם עזר בעלי חיים אינו חל במקום שיש צורך לאדם, אבל נסיונות שאינם חיוניים יש למנוע מטעמי אכזריות¹¹.

9. פה ושם נתקלים בחנויות עם שילוט "כל מיני בשר ונקניק" וכדומה. במקומות כאלו יש למצוא תוצרים מעין האמורים.

10. לפני מספר שנים אירע מקרה בשוויצריה, שחשדו באיטליז מסויים, שהוא מוכר בשר חתולים במקום בשר שפנים. הפרופיסור שאלו הופנתה הבעיה לחוות דעת אמר: "מה איכפת לכם איזה בשר הוא זה, כל זמן שהוא טעים וראוי לאכילה, וכל עוד אין בעלי כלבים או חתולים המתלוננים על היעלמות בעלי החיים שלהם". גישה מעין זו עשויה לצמוח אצלנו, ויש לעשות הכל, למנוע את התפשטותה.

11. אבן העזר, סימן ה. עיין מאמרו של הרב נ"צ פרידמן. נסויים מדעיים בבעלי חיים לאור ההלכה. כנס עיון ארצי לענייני הלכה ומדע, תש"ל, עמ' 6-10

(ו) גידול בעלי חיים חדשים

בסעיפים הקודמים הוקדשה תשומת הלב במיוחדת לאיסורים ותקנות, האוסרות שימוש בבשר לצרכים מסויימים. מדינת הלכה חייבת גם לתת אספקטים חיוביים. במקום לגדל בעלי חיים אסורים, יש לגדל ולעודד גידול בעלי חיים מותרים.

גם מבחינה כלכלית, מציאת רעיונות חיוביים חדשים היא תשובה. האוכלוסיה היהודית והעולמית מחפשת רעיונות חדשים, ואניני הטעם בכל אתר ואתר שמחים במציאת מותרות חדשות. הדבר גם מענין לצורכי היצוא. כדי להמחיש דוגמאות אקטואליות, נקח שתי דוגמאות בהן נעשה ניסיון בכיוון זה:

(א) היעז¹²

הכלאה בין עז ליעל נותנת בן כלאיים מענין. בדרך כלל בהכלאה בין שני מינים שונים נולדים בני כלאיים שאינם פוריים. כך הדבר, למשל, לגבי הפרד. פרד אינו מוליד לא עם פרד, לא עם סוסה ולא עם אתון, וכן אין להפרות פרדה אם אחד ממיני המוצא.

בניגוד לנאמר, בן הכלאיים הבא מעז ויעל הוא פורה, דבר זה הניע את החוקרים לומר שעז ויעל הם, בסופו של דבר מבחינה גנטית, מין אחד. בן הכלאיים מהכלאת תייש עם יעל נקבה נקרא עזל, בעוד בן הכלאיים מהכלאת יעל זכר עם עז נקרא יעז.

הכלאת עז ויעל אסורים על פי הדין¹³. הכלאת הצאצא עם אחד ההורים גם היא אסורה, כמו כן אסורה הכלאת העזל ביעז. מאידך גיסא הכלאת העזלים זה בזה והכלאת היעזים זה בזה מותרת¹⁴. ניתן לגדל יעזים. היעז הוא בעל חיים המסוגל לחיות במדבר. תנאי גידולו פשוטים, ובשרו דומה לבשר העז. אך אין לבשרו את הריח האופייני, הדוחה, שיש לבשר העז. גידול היעז הפך ענף מעניין, ואולי בעל משמעות כלכלית במדגרות הנגב.

(ב) השלו המבוית

דוגמא נוספת לגידול בעל חיים טהור, הוא השלו המבוית. בשר השלו הוא דוגמא אופיינית לבשר מותרות מבוקש על ידי אניני הטעם. מענין שהביקוש

12. ראה מאמרו של הרב א' כץ, היעז, תורה ומדע, כרך א, עמ' 75, תשל"א.

13. אף על פי שהחוקרים טוענים שמדובר פה על מין אחד, יש לנו קביעה הלכתית שכלאיים בין בהמה לחי אסורים. העז היא בהמה. היעל הם האקו. הוא בוודאי כלאיים זה בזה.

14. יורה דעה סימן רצז, ע"ש.

לביצי השלו גדול עוד יותר. הציפור גדלה במהירות ומגיעה להטלת ביצים – עד שלוש ביצים ליום. הענף נמצא בשלבי פיתוח. רעיונות כאלו יוכלו להבשיל ויפתחו פתחים לסחור בבעלי חיים מותרים נוספים. בזה ייווצר מעין תחליף לשווקים שייסגרו בהתאם לדרישות ההלכה.

(ז) בכורות

אחת הבעיות בגידול בעלי חיים היא בעיית הבכורות. בכור בהמה טהורה קדוש מרחם. אסור לשחטו אלא אם כן נפל בו מום קבוע. בכור נשחט רק על פי חכם, כלומר: אם נפל מום בבכור חייבים להראות את הבכור לחכם, שיבדוק האם מדובר במום קבוע ולא במום עובר. רק אם נתברר שישנו מום קבוע, שנעשה במקרה, ולא בכוונה כלשהי, אפשר להתיר את שחיטתו. ההיתר מוגבל לבכור מסויים ומום דומה זקוק שוב להיתר אינדיבידואלי. בממוצע אחד משבעה עגלים, הנשחטים בבית המטבחים הוא בכור מבחינה ביולוגית.

העובדא שכל בהמה בארץ נושאת תוית זיהוי התחובה באוזן, אינה פותרת את הבעיה. מעיקר הדין עלינו לדעת איזו בהמה קדושה ואת זו להתיר, וזה אין אנו יודעים בבית המטבחים.

יתר על כן, אם באמת החור שנוקב באוזן נחשב למום, שהמנקב עושה מום, ואסור להטיל מום בקדשים. זאת אפילו אם הכוונה לצורך זהו ואל לצורך המום. אם נשתמש במום להיתר הבכור, הרי שהחור נעשה גם לצורך הטלת המום.

בנוסף לכל זאת, דווקא בממדים של מדינת הלכה, נמצא עוד גורם נוסף, נגד ניקוב האוזן. אנו מקווים "שיבנה בית המקדש במהרה בימינו ושם נעבדך ביראה כימי עולם וכשנים קדמוניות". איך נוכל לחשוב ולקוות להקריב קרבנות, כשאנו עושים לכתחילה כל בהמה במדינה בעלת מום?

"בזמן הזה מצוה לשתף עם העכו"ם קודם שיצא לאויר העולם, כדי לפטרו מהבכורה, אף על פי שמפקיע קדושתו, הכי עדיף טפי, כדי שלא יבוא לידי מכשול...". אלו דברי המחבר בשולחן ערוך¹⁵. כבר בשנים קדמוניות עסקו הרבנים במכירת המבכירות לעכו"ם למנוע בעיית הבכורות. למעשה, לצערנו הרב, מספר מבצעי הדבר אינם רבים ומכת הבכורות עדיין בכל חריפותה. בשנים האחרונות החל, המכון לחקר החקלאות על פי התורה לשתף עכו"ם בקניית קנה ווושט של כל בהמה. הדבר נעשה משום שהנזק באיברים אלה הוא אפסי לחקלאים והם אברים שהנשמה תלויה בהם.

15. יורה דעה שכ, ו.

היום הדבר נעשה בשתדלנות. במדינת הלכה יוכל מוסד מרכזי לבצע את הדבר כחוק, או בבחינת "הפקר בית דין הפקר".

(ח) השחיטה היהודית

בעניין השחיטה היהודית מתעוררות כל הזמן בעיות. מרבית החוקרים סבורים כי בשחיטה היהודית אין חשש לצער בעלי חיים¹⁶. אחת הבעיות שמתעוררות היא בעיית ההכנה לשחיטה, ההשכבה וכדומה. במדינת הלכה חייבת השחיטה להתבצע בדרך שייגרם ככל האפשר פחות צער בעלי חיים. גם אם הדבר אינו כה חשוב מבחינת ההלכה, עלינו לקיים את שיטתנו בדרך כזאת, שנוכל להיות אור לגויים.

שחיטה וטריפות

כמו שנאמר, כבר היום דורש השוק היהודי בהמות שנשחטו כדת וכדין. השאלה נשארת פתוחה לגבי בהמות שנפסלו בשחיטה (הללו נקראות נבילה) או שנמצאו בעלות פגמים פתולוגיים אנטומיים מסויימים בבדיקה שלאחר השחיטה (הללו נקראות טריפות). מבחינה מעשית אין הבדל בין נבילה וטריפה. לכן אנו קוראים לכולם באופן כולל בשם טריפות. [כן נכלול באופן חלקי את פסולת הניקור או חלקים שאין לנקרם, ולפיכך אסור לאכלם – במונח טריפות].

כבר הערנו על העובדה שהשוק בנוי מאוכלי כשר ואוכלי טריפה. במדה שמעוניינים לבטל את השוק שאינו כשר, מתעוררת השאלה: מה עושים בטריפות? שתי אפשרויות עקרוניות באות בחשבון: (א) השמדת הטריפות, (ב) מכירתן לנוכרים¹⁷.

(א) השמדת הטריפות

השמדת הטריפות, או הפיכתן לקמח בשר, הוא הפיתרון האידיאלי לטריפות. מצד שני, אפילו ההפיכה לקמח בשר קשור בנזק כלכלי גדול – כי התוצר איננו מכסה אפילו את הוצאות הייצור.

16. ראה סיכום בספר: מזון כשר מן החי, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 264 ואילך. פרטים ראה בספרים של האחים מונק (הרב אלי מונק והרב מיכאל מונק ז"ל) עדות נאמנה, חלק שני, ירושלים, תשל"ו.

17. ייתכן שזה ההבדל בין הפסוקים "לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך וגו'" (דברים יד, כא). מחד גיסא, ו"לכלב תשליכן אותו" (שמות כב, ל) מאידך גיסא.

בשעתו ניסינו לעבד הצעה, לבטח כל בהמה נגד טריפות. במידה שבהמה תמצא פסולה לאכילה מסיבות כשרות, יזוכה היצרן במחיר הנזק במלואו. היות ומרבית הבהמות נשחטות בבתי המטבחים הגדולים ובהם אחוז הטריפות הוא בין שמונה לאחד עשרה אחוז¹⁸, נקח בחשבון לצרכי ביטוח ממוצע של עשרה אחוזים. לפי זה תהיה אגרת הביטוח לכל בהמה בסדר גודל של עשרה אחוז ממחירה, זו אגרת ביטוח שאין איש יכול לעמוד בה. לאור זאת, אם באמת מעוניינים בהשמדת הטריפות, יצטרך להימצא מקור מימון שישא בנזק שייגרם על ידי הטריפות. כמובן אפשר לשאוף לגדל בהמות עם פחות טריפות. בשאלה זו נשוב לדון להלן.

(ב) מכירה לנוכרים

האלטרנטיבה השניה היא מכירה לנוכרים. כמובן מדינה יהודית אינה שואפת שתהיה בה אוכלוסיה נוכרית גדולה. נוסף לכך, גם עניין המכירה לנוכרים אינו כה פשוט. הנוכרים שבישראל מתחלקים למיעוט נוצרי ולרוב מוסלמי. המיעוט הנוצרי נכון לקבל ללא הגבלות דתיות בשר שנשחט כראוי. ואילו הרוב המוסלמי, מבני ישמעאל, מוגבל בנושא השחיטה בגורמים דתיים. השוחט חייב להיות "אבן אברהים", מבני אברהם. אף כי אינו מוכרח להיות מן המאמינים – מבני דת האסלאם. תנאים נוספים לשחיטה מוסלמית הם שהשוחט הוא מן "אהל אל כתאב" (כלומר שמכיר בתורה מן השמים), מאמין באחדות הבורא עומד ופניו כנגד מכה או ירושלים ויאמר לפני השחיטה "באסם אללה אל אכבר" – מעין ברכת השחיטה.

בהלכה נדונה השאלה בענין פנייה לכיוון מזרח, כשהישמעאלים דורשים זאת. המחבר¹⁹ אינו אוסר את הבשר אבל טוען שיש לגעור במי שעושה כך. ממורי ורבי בבית המטבחים, חכם עזרא יאיר ז"ל שמעתי כי בזמן התורכים הם נהגו לומר במקום "אללה אכבר" "עמא עכבר" ובזה פתרו את השאלה של חשש עבודה זרה. יחד עם כך, במדינה יהודית, לפי ההלכה, בוודאי שאין כל טעם להכניס משהו מחוקות הגוים.

מה אם כן המוצא? אם נשחט בנוסח שלנו נעמוד בפני בעיה כלכלית ללא פיתרון, ואם נקל וננהג כחוקות הגוים נפגע ברוחה של מדינת הלכה. על מדוכה זאת יצטרכו גדולי הדור לשבת בבוא העת.

18. ראה ספרי הטריפות בישראל, ירושלים, תשל"ג עמודים 31–132. (כן הובא בספר מזון כשר מן החי, עמ' 297 ואילך, ירושלים תשמ"ה)

19. יורה דעה, ד, ז.

(ט) טיפוח בהמות בכיוון להמעטת הטריפות²⁰

בזמנו רצינו לחקור את נושא הטריפות. בשיחה עם שר החקלאות דאז משה דיין, אמר השר שלפני שיוכל להמליץ על נושא כזה, עליו לדעת: מה הנזק הכלכלי שנגרם למדינה במשך שנה עקב הטריפות. שאלה זו הביאה למחקר היסוד שלנו בבתי המטבחים ובבתי השחיטה. לאחר שהוברר אחוז הטריפות, נחקרו סיבות הטריפות ושכיחותן.

מתוך מסקנת המחקרים הקודמים, הוחלט לעסוק במחקר בכיוון למניעת הטריפות במידה קטנה. השקעת כספים בשיעור זעום כדאית, בעוד שלא כדאי להשקיע הרבה כסף, והרבה עבודה, בכיוון למחקר יסודי. הנזק הסתכם אז באופן גס כבעשרה אחוז מן הבהמות, והפרש המחיר בין בהמה כשרה לטריפה הוא פחות מעשרה אחוזים. בסיכום, הנזק למשק הבקר בשל הגורם הדתי של נבילות וטריפות הוא בשיעור של פחות מאחוז אחד.

בעופות סיכום הטריפות הוא בשיעור של שנים שלושה אחוזים, והפחת בשיעור דומה כמו בבהמות. הנזק הכללי הוא של עשירית עד שליש האחוז. בנזק זה יכולים המשחטה והמגדלים לעמוד. אם הופכים את הטריפות לקמח בשר, עדיין הנזק הוא בשיעור שאפשר להסתדר אתו.

במדינת ישראל היום אפשר לספק את הטריפות לשאינם בני ברית. הדרישה שלהם אינה מכסה את ההיצע. את יתר הבשר צריך להשמיד. אי לכך, כדאי יהיה במדינה המבוססת על ההלכה, להשקיע כספים למחקרים בנושא מניעת הטריפות.

(י) "בן פקועה" כפיתרון לבעית הטריפות

הדין לעניין בן פקועה²¹ הוא כדלקמן: "בן ט' (חדשים) חי שנמצא במעי שחוטה וגדל ובא על בהמה דעלמא והוליד, אותו הוולד אין לו תקנה בשחיטה²². ואם בא על בת פקועה כיוצא בו, הרי בנו ובן בנו עד סוף כל

20. ראה מזון כשר מן החי (שם), ירושלים תשמ"ה (וכן בקיצור בספר הטריפות בישראל בהערה 18).

21. ולד שהוצא מבהמה לאחר שנשחטה כדין נקרא בן פקועה. הוא נחשב כשחוט ואם עמד על רגליו (הפריס על גבי קרקע) ישנה גזירה דרבנן (משום צער בעלי חיים) שיש לשחטו. דיני טריפה אינם פוסלים בו, אם אמו לא היתה טריפה, שכן הוא נחשב לחתיכת בשר של האם ("עובר ירך אמו הוא").

22. הוא נחשב לחצי שחוט מצד האב וחצי השחיטה תתבצע ביום השחיטה. זה נחשב להפסקה באמצע השחיטה. לפי אחד עקרונות השחיטה אסור שתהיה הפסקה. ואין לך הפסקה גדולה מזו (שנמשכת כל החיים).

הדורות כמוהו, וכולם צריכים שחיטה מדבריהם ואין הטריפות פוסל בהם²³. רעיון ניצול ה"בן פקועה" לצורך פתרון בעיית הטריפות קדם כבר מזמן. ר' אברהם קורמן²⁴ עיבד מערך שלם שמסוגל לפתור הרבה בעיות. כאמור אין דין טריפות נוהג בבן פקועה. החידוש החשוב של ר' אברהם קורמן במאמרו הוא שאפשר להרחיב את היריעה, שפסולי השחיטה לא יפסלו בן פקועה כזה²⁵, ויש מתירים אפילו ללא שחיטה²⁶. איסורי חלב וגיד הנשה אינם חלים על בן פקועה²⁷ ויש סוברים שאפילו חלב בן פקועה אין לו דין חלב²⁸. זה יפתור גם את שאלת בשר בחלב.

פיתרון בצורה זו הוא פיתרון ראדיקאלי. הוא דורש ביצוע מהיר ויעיל. כל בהמה חייבת להישחט בהריון הקרוב וכל העגלות והעגלים שישמשו לרבייה בדור הבא חייבים להיות "בן פקועה". אם ימצא פר אחד בתחנה להזרעה שיפריה פרות רבות, כולן תהיינה בבחינת "בן פקועה שבא על בהמה דעלמא", שאין לוולד תקנה ואי אפשר לשוחטו.

פיתרון זה יוכל להיות אולי הפיתרון במדינת הלכה. היום כל וולד שנולד בבית המטבחים נשחט בו במקום, כדי שלא תהיינה בעיות עם "בן פקועה". הצעה זו יעילה לגבי בהמות. יש לחשוב אולי אפשר למצוא גם פיתרון דומה לעופות. מצד שני שחיטת עוף קלה יותר ובשר עוף בחלב פחות חמור. אם חלב לא נחשב לחלב, הרי שבשר עוף (שהוא אולי מדרבנן) לא יאסור אותו.

23. יורה דעה, יג, ד.
24. במאמרו החשוב "בן פקועה" כפיתרון לבעיות הכשרות, תורה ומדע, ה עמודים 5-9, תשל"ה.
- לכל המתעניין בנושא הבאנו בהערות 25-28 גם את מראי המקומות מתוך מאמרו של ר' אברהם קורמן.
25. רמב"ם בפירושו למשנה חולין פ"ד, מ"ו; רשב"א בתורת הבית הארוך, בית ב, שער ה ומשמרת הבית שם; ראה גם מגיד משנה, הלכות מאכלות אסורות פ"ה, הלכה יד. ראה ש"ך יורה דעה שם ס"ק ה בשם הרא"ש, שיש להקפיד על דיני שחיטה; אך הבית יוסף ביורה דעה סימן יג, אומר במפורש דאין סכין פגומה אוסרת כלל.
26. ראה ט"ז שם ס"ק ד הדין בנושא זה ומגיע למסקנה, שחייב שחיטה כאן אינו אלא מלכתחילה בלבד. רב האי גאון אף פסק הלכה למעשה להמית בקופיץ הרבה בני פקועות שהזדמנו לסעודת חתונה (אור זרוע חלק א סימן תמ).
27. חולין עד ע"ב, שם צב ע"ב, ר"ף, הרא"ש, הרמב"ן, הראב"ד (הלכות מאכלות אסורות פ"ז, ה"ג בהשגה) ור"ן (חולין שם); טור יורה דעה סימן סד. רק הרמב"ם סובר אחרת (הלכות מאכלות אסורות פ"ז, ה"ג). המחבר (שם סד, ב) מביא שתי הדעות, אך העיקרית היא הראשונה, שהיא דעת רוב הפוסקים. גם לדעתם איסור החלב משום מראית עין. כל המתירים את חלבו מתירים גם את גידו. להיתר הגיד מצטרפים גם רש"י בתשובותיו; מרדכי חולין פרק ד, סימן תרמ"ז.
28. שער המלך, איסורי מזבח פ"ג, ה"א; פתחי תשובה יורה דעה סימן פז, ס"ק יד בשם ר' עקיבא איגר; ראה שם דעתו של הנודע ביהודה והחתם סופר בנושא זה.

(יא) דם וכיסוי דם

דם בהמה חיה ועוף אסור באכילה, דם בהמה חייב להישפך – "על הארץ תשפכנו כמים" (דברים יב, כד). דם חיה ועוף טעונים כיסוי דם – "ואיש... אשר יצוד ציד חיה או עוף אשר יאכל ושפך את דמו וכסהו בעפר" (ויקרא יז, יג).

דם הוא אלמנט חשוב מבחינת החלבונים. בסביבה לא יהודית משתמשים בדם לצורכי תזונה. במדינת הלכה יש צורך להפריד את הדם מן המים ביציאתו לתעלות הניקוז, לאחר שפיכתו על הארץ בשחיטה ולנסות לכסות את הדם, כראוי מלמטה ומלמעלה, בחומר שאפשר לנצל את הדם לצרכי תזונה בעלי חיים. באה בחשבון נסורת²⁹. כבר היום מחפשים פתרונות כאלו במרבית בתי המטבחים והמשחטות בארץ.

(יב) טיפולים וטרינריים וחיסונים בבעלי החיים

בטיפולים וטרינריים בבהמות שמגדלים אותן לצורכי מזון ובהמות עבודה הגורם הכספי חשוב, ולא רק גורם הסבל לבעלי החיים. אם הטיפול עולה יותר מסכום מסויים, אין הוא מבוצע, כי הוא איננו כדאי. חובה להביא בחשבון את גורם ההלכה בשעת הטיפול על ידי הרופא הוטרינרי ועל ידי המגדל (למשל בשעת חיסון העופות). הצעות מעשיות הצעתי בהזדמנויות אחרות³⁰, ועסקתי גם בפרטים כיצד לטפל במחלות מסויימות, איך לתת את החיסונים השונים ואיך לבצע את הניתוח הקיסרי.

לצערנו, הגורמים הללו אינם נלקחים כיום בחשבון, במידה מספקת. במדינה הפועלת על פי ההלכה, יהיו גורמים העשויים להשפיע ולגרום לטריפות בעלי משמעות גדולה בהרבה. בעת הצורך אפשר יהיה אפילו לחוקק חוקים לגבי חלק מן המקרים.

(יג) ניקור, פסולת ניקור ובעיות החלק האחורי של הבהמה

ללא צל של ספק, אחת הבעיות החמורות ביותר בנושא הכשרות הוא נושא הניקור. ניקור חלק קדמי (ובעיקר בניקור הפשוט בארץ ישראל) אינו מהווה

29. ראה יורה דעה סימן כת, וכן פתרונות בספרי מזון כשר מן החי, ירושלים, תשמ"ה, עמודים 252–254.

30. מזון כשר מן החי, מעמ' 303 ואילך. ב"רפואה וטרינרית", כרך כ עמודים 223–227 תשכ"ד הובאו דרכי טיפול במחלות, ב"משק העופות" כרך יח עמודים 270–271 תשל"ב עסקנו בחיסוני העופות, וב"המעין" כרך י חוברת ב עמודים 26–28 עסקנו בנושא הניתוח הקיסרי.

בעיה. כל הפוסקים מדגישים, שעיקר בעיות הניקור הן בחלק האחורי של הבהמה³¹, הן גיד הנשה והן החלבים.

בחוץ לארץ פתרו את הבעיה בכך, שמכרו את החלק האחורי של הבהמה לגויים. אמנם באו ערעורים על נושא הניקור בחוץ לארץ³². התוצאה היתה שחלק מהקהילות העבירו את החתך בצלע או שתיים קדימה. פירוש של דבר, שהחלק האחורי נעשה יותר גדול. ברוב המקומות אין לדבר משמעות גדולה, שכן הקצבים שמחים בחלק האחורי וההפסד הוא רק במספר הבהמות הנשחטות, ולפי זה בעיקר בעבודת השוחטים.

זה לא לגמרי נכון. במקומות שהשחיטה גדולה, ובעקבות השינוי היה צורך לשחוט בהמות נוספות (בשיעור של עשרה אחוז) נתעוררו בעיות. מהלך העבודה בשחיטה הכשרה איטי יותר, ובבתי מטבחים גדולים נוצרים תורים בעבודת פושטי העור ומפרקי הבהמות. הדבר גרם לפעמים להפסקת השחיטה ולמחסור בבשר כשר.

הפיתרון המקובל בחוץ לארץ אינו מתאים למדינת ישראל, ועוד פחות למדינת הלכה. לפי שכמעט כל הבהמות נאכלות על ידי יהודים, ישנו צורך לנקר את החלק האחורי. מנקר טוב יכול לנקר שתיים עד ארבע בהמות ליום עבודה. כמו כן ישנו פחת של עשרה עד חמישה עשר אחוז מבשר החלק האחורי.

למעשה, הבעיה היא בעיקרה כלכלית. כיצד אפשר לשכנע אנשים לא דתיים להשקיע סכומי כסף כאלה, הגורמים לייקור הבשר הכשר. בד בבד עם זה מתעוררת השאלה:

מה לעשות בפסולת הניקור? בעיות אלה לוחצות כבר היום על המשק בישראל ותהיינה חמורות יותר, אם חוקי ההלכה יחולו על כל המדינה.

(יד) זרוע, לחיים וקיבה

מבין מתנות הכהונה שחלות גם היום, נמצאת מתנת הבשר מבהמות הנשחטות לאכילה: הזרוע, הלחיים והקיבה. המתנה היא חול ונאכלת לכל אדם. אי לכך, נוהגים בבתי מטבחים שונים לקנות את המתנות הללו, במטרה לחנך בכסף המכירה יתומי כוהנים. אפשר לנצל מתנה זו על מנת להקל מעמס סוציאלי מסויים.

31. יורה דעה סד, ז בהגה"ה.

32. ראה מזון כשר מן החי, עמודים 454 ואילך.

(טו) קביעת נורמות ופיתוח שיטות חדשות

כשם שמחקר הטריפות חייב להתפתח בכיוון למניעת הטריפות, חייבים לפתח שיטות חדשות להשגת מוצרים כשרים. יתר על כן, יש לקבוע נורמות לעבודה ולפיקוח. במסגרת עבודה זו הייתי רוצה להצביע על כמה שיפורים אפשריים:

(א) פיתוח שיטות להשחזת סכינים ובדיקתם

ישנה אפשרות לפתח שיטות שיקלו על עבודת ההשחזה וכן לבדוק את הסכינים. לשם זה צריכים להגדיר בדיוק את הפגימה. ההגדרה יכולה להיות חמורה מזו הנהוגה היום, שאין מרגישים על גבי הציפורן. באמצעות מחשבים אפשר ללא קושי לבדוק פגימת סכין, אפילו קטנה בהרבה.

(ב) בדיקת הטריפות

בבדיקה חשוב יותר לקבוע נורמות, כי כאן סומכים על ב"דיעבד" ועל "הפסד מרובה".

(ג) שיטות הכנה לשחיטה

בשיטות ההכנה לשחיטה יש להתייחס גם לשאלת צער בעלי חיים. גם אם מבחינת ההלכה הדבר משני. אנו עם סגולה וחייבים להיות גם בכך אור לגויים.

(ד) שיטות המריטה

אינני מתכוון לתאר את המריטה. כאן הסכימה אינה אחידה בארץ. יש המורטים במים קרים ויש המורטים במים חמים. יש שאינם משתמשים לא בזה ולא בזה. גם לענין ההבהוב במכשירי גז טרם נקבעה נורמה. רצוי לקבוע תקן אחיד.

(ה) מליחה

כאן צריכים לשאוף למליחה באמצעות מכונה שתפזר את המלח טוב ולא יותר מדי. גם עודפי מלח מהווים בעיה בבשר ובמי הביוב. כדאי גם לחשוב על תחליפי מלח, כדי לאפשר לחולי לב וכליות לאכול בשר ללא שום היסוסים.

(טז) פיקוח ופיקוח עצמי

כרעיון אחרון לעבודה זו ברצוני להצביע על נושא הפיקוח והפיקוח העצמי. אפילו אם ייקבעו קריטריונים אחידים, עדיין נשארת שאלת המהימנות. בפנייה לרבניות שונות בשאלה האם מסעדה פלונית היא כשרה או לא, מקבלים את התשובה: האם אתה מתעניין בהכשר או האם אתה שואל אם אפשר בלב שלם לאכול שם?

לצערנו זה באמת כך, ישנו פער בין הדרישה האפשרית של הרשות המפקחת לבין זו שאפשר להשיג, אם מנהל העבודה או בעל המפעל אכן מעוניין בדבר.

באחת מפגישותי במשחטה מסויימת, שאלני מנהל הייצור: "מדוע הרבנים תמיד חושדים שמרמים אותם?". לשאלתי: "בינינו לבין עצמנו, האם אינך מרמה את הרבנים?" "כמובן" השיב אותו מנהל. "מדוע" שאלתי, הוא ענה: "זה מעין ספורט. מכיון שהרב אינו מבין מתהליך הייצור צריכים לראות עד היכן אפשר לרמות אותו".

המסקנה היא שעלינו לחנך דור מפקחים שישלבו את הפיקוח על הייצור, על התברואה ועל הכשרות. זה יהפוך למקצוע שלם ויתן רמה לפיקוח. בזמנו העליתי את ההצעה, והתעוררה בעיה של עירוב סמכויות. המשרדים השונים לא יכלו למצוא מכנה משותף. באם ההלכה תהיה גורם מכריע – אפשר למצוא פיתרון מתאים.

אפשר להשיג עוד יותר, אם היצרן מעוניין בכשרות. במקרה זה הוא מסייע בידי המשגיח. ההשגחה נעשית בדרך זו טובה יותר.

בזמנו נשלח בחור ישיבה להשגיח במפעל לקראת הפסח. אחרי שבעל המפעל הסביר לבחור את כל מהלך העבודה, הציע לו לקחת גמרא וללמוד. הבחור תמה. אמר לו בעל המפעל: מדוע אתה תמה? סמוך עלי שאני מעוניין בכשרות. אילו לא הייתי מעוניין בכשרות, לא הייתי מוצא את נקודות התורפה. "בוא ואראה לך מה שאתה לא מסוגל למצוא בעצמך". מהר מאוד השתכנע הבחור שהעיקר הוא שבעל הבית יהיה מעוניין בכשרות.

אם היצרן באמת מעוניין בכשרות, הוא יכול לפתור את הבעיות ולפקח (אפילו באמצעות טלביזיה במעגל סגור). חשוב שיהיה לו לא רק אינטרס כלכלי, אלא גם אינטרס רעיוני.

כאן אנו שבים לנקודת המוצא: מדינת ההלכה יכולה להיות קיימת רק אם כל הגורמים באמת מעוניינים בהלכה.

יהי רצון מלפני אבינו שבשמים שיקרב את היום בו נוכל לעבדו כולנו בלב שלם.